

ІСТОРІЯ

УДК 94:343.813-052](477)18/19”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-1>

Лідія БІЛІЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5547-9248

аспірантка кафедри історії

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) bilichenko.lidia@gmail.com

ТЮРЕМНІ УСТАНОВИ УКРАЇНИ ДЛЯ ТИМЧАСОВОГО УТРИМАННЯ КАТОРЖНИХ УВ'ЯЗНЕНИХ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті висвітлюються тюремні установи України як пункти для тимчасового утримання каторжних арештантів. Встановлено, що на початку ХІХ ст. на території України за наказом імперського уряду почали масово виникати Тюремні замки для утримання кримінальних та політичних ув'язнених. Трохи згодом саме Тюремні замки стали першими пересильними тюрмами на території України для утримання засуджених на каторгу осіб. Так, протягом першої половини ХІХ ст. були засновані такі Тюремні замки: Луганський тюремний замок, Київський тюремний замок, Бердичівський тюремний замок, Керченський тюремний замок, Уманський тюремний замок, Чигиринський тюремний замок, Одеський тюремний замок, Полтавський тюремний замок, Гадяцький тюремний замок, Лубенський тюремний замок, Миргородський тюремний замок, Олександрівський тюремний замок, Єлизаветградський тюремний замок, Ніжинський тюремний замок, Херсонський тюремний замок, Харківський тюремний замок, Сімферопольський тюремний замок, Прилуцький тюремний замок. У другій половині ХІХ ст. деякі старі Тюремні замки вже не могли вміщувати велику кількість засуджених, тому на зміну старим тюрмам були збудовані за новими стандартами нові тюрми. Так, Одеський тюремний замок припинив своє існування, а замість нього у 1894 р. був збудований «Градоначальницький централ». У Харкові в 1880-рр. була заснована Харківська пересильна тюрма, а Харківський тюремний замок поступово був реорганізований у Харківську губернську в'язницю. На зміну Київському тюремному замку в 1863 р. була збудована Лук'янівська в'язниця. З другої половини ХІХ ст. Одеські, Харківські та Київські тюремні установи стали основними пунктами по тимчасовому утриманню каторжних та пересильних арештантів. Саме з них каторжників відправляли відбувати своє покарання в Сибір, на о. Сахалін або ж до інших каторжних тюрем. Варто також відзначити, що всі вищезазначені в'язниці будувалися за одним стандартом і були досить схожі між собою за тюремним устрійом та контингентом який в них перебував. В зазначених в'язницях можна було зустріти різні верстви населення: від дворян до звичайних робітників. Також серед ув'язнених траплялись спроби бунтів та втеч із тюрми.

Ключові слова: тюрми, каторжні ув'язнені, Тюремний замок, Градоначальницький централ, Харківська пересильна тюрма, Лук'янівська в'язниця.

Lidiia BILICHENKO,

orcid.org/0000-0001-5547-9248

Graduate Student at the Department of History

Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine) bilichenko.lidia@gmail.com

PRISON INSTITUTIONS OF UKRAINE FOR TEMPORARY DETENTION OF ARRESTERS (FIRST HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY)

The article covers Ukrainian prisons as places for temporary detention of detainees. It is established that in the early nineteenth century. On the territory of Ukraine, by order of the imperial government, Prison castles for the detention of criminal and political prisoners began to appear en masse. Shortly afterwards, the Prison Castles became the first transit prisons in Ukraine to hold convicts. Thus, during the first half of the XIX century. The following Prison Castles were founded: Luhansk Prison Castle, Kyiv Prison Castle, Berdychiv Prison Castle, Kerch Prison Castle, Uman Prison Castle, Chyhyryn Prison Castle, Odessa Prison Castle, Poltava Prison Castle, Gadiatsky Prison Castle, Myadian Prison Castle, Lubny Alexander Prison Castle, Elizabethan Prison Castle, Nizhyn Prison Castle, Kherson Prison Castle, Kharkiv Prison Castle, Simferopol Prison Castle, Pryluky Prison Castle. In the second half of the XIX century. some of the old prison castles could no longer accommodate large numbers of convicts, so new prisons were built to replace the old ones with new standards. Thus, Odessa Prison Castle ceased to exist, and in 1894 the “Mayor’s Central” was built instead. In Kharkov in the 1880s. Kharkiv Transit Prison was established, and Kharkiv Prison Castle was gradually reorganized into Kharkiv Provincial Prison. The Lukyanov Prison was built in 1863 to replace the Kyiv Prison Castle. From the second

half of the XIX century. Odesa, Kharkiv, and Kyiv prisons became the main points of temporary detention of transfer detainees. It was from them that the detainees were sent to serve their sentences in Siberia, on Fr. Sakhalin or other prisons. It is also worth noting that all the above-mentioned prisons were built according to the same standard and were quite similar to each other in terms of the prison system and the contingent that was in them. In these prisons, you could meet different strata of the population: from nobles to ordinary workers. There were also attempts to riot and escape from the prison among the prisoners.

Key words: *prisons, prisoners, Prison Castle, Mayor's Office, Kharkiv Transit Prison, Lukyanov Prison.*

Постановка проблеми. Каторга (каторжні роботи) – покарання за тяжкі злочини, що включало в себе важкі примусові роботи та, як правило, суворий режим позбавлення волі. У країнах Європи це поняття позначається термінами: “penal servitude” (англ.), “bagne” (франц.), “Zwangsarbeit” (нім.), “presidio” (исп.), “ergastolo” (італ.). Каторжні роботи активно почали застосовуватися в Європі з XVI ст., спочатку у формі відправлення на галери. В Іспанії каторга була узаконено в правління королеви Ізабели I. Засуджених направляли для відбування покарання в Картагену, Ла-Карраку, Ель-Ферроль, а з 1560-х рр. – також на ргутні копальні (зокрема, Альмаден). У Франції з 1748 р. замість посилання на галери засуджених направляли на примусові роботи в порти та арсенали. У Великій Британії цей вид покарання був введений Тюремним актом 1778 р. Засуджених спрямовували в Північну Америку, а після здобуття США незалежності – до Австралії. У Російській імперії термін «каторга» офіційно введений у законодавство в 1699 р., коли цар Петро I своїм указом наказав направляти злочинців разом із сім'ями на заслання в Азов для роботи на галерах («каторгах»). З 1703 р. праця злочинців стала застосовуватися не тільки на гребних судах, а й (під тією ж назвою) на інших важких роботах.

З другої половини XVII ст. працю каторжників почали активно використовувати на українських землях, зокрема у будівництві Дніпровської оборонної лінії та м. Херсон. Так як ще не було засновано каторжних тюрем на теренах України, то каторжні арештанти тимчасово утримувалися у звичайних тюрмах. З першої половини XIX ст. утвердилася практика, що з українських тюрем арештантів каторжного розряду етапом відправляли відбувати своє покарання у різні куточки Російської імперії. Тематика утримування каторжних арештантів у тюрмах України є особливо актуальною в наш час у зв'язку зі становленням у сучасній Україні громадянського суспільства та правової держави, а також гуманізацією системи покарання.

Аналіз досліджень. У сучасній українській історіографії тема тимчасового утримання каторжних арештантів у тюремних установах України майже не досліджена і до сьогодні існує неба-

гато наукових робіт присвячених даній проблематики. Серед них можна виділити праці О. Реєнта, П. Токаленка, І. Міронової, Л. Біліченко.

Мета статті – дослідити тимчасове утримання каторжних арештантів у тюремних установах України у першій пролоVINI XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. На початку XIX ст. на території України за наказом імперського уряду почали масово виникати Тюремні замки для утримання кримінальних та політичних ув'язнених. Трохи згодом саме Тюремні замки стали першими пересильними тюрмами на території України для утримання засуджених на каторгу осіб. Саме з них ув'язнених етапували на відбуття свого покарання в Сибір, на о. Сахалін та до інших каторжних тюрем Російської імперії. Так, протягом першої половини XIX ст. були засновані такі Тюремні замки: Луганський тюремний замок, Київський тюремний замок, Бердичівський тюремний замок, Керченський тюремний замок, Уманський тюремний замок, Чигиринський тюремний замок, Одеський тюремний замок, Полтавський тюремний замок, Гадяцький тюремний замок, Лубенський тюремний замок, Миргородський тюремний замок, Олександрівський тюремний замок, Єлизаветградський тюремний замок, Ніжинський тюремний замок, Херсонський тюремний замок, Харківський тюремний замок, Сімферопольський тюремний замок, Прилуцький тюремний замок (ОГТУ, 1888: 36-37; 52-54; 94-95; 110-115; 140-141; 166-167; 170-173).

У другій половині XIX ст. деякі старі тюремні замки вже не могли вмішувати велику кількість засуджених, тому на зміну старим тюрмам були збудовані за новими стандартами нові тюрми. Так, Одеський тюремний замок припинив своє існування, а замість нього у 1894 р. був збудований «Градоначальницький централ» (Весное вдонхование, 2018: 62-63). У Харкові в 1880-рр. була заснована Харківська пересильна тюрма, а Харківський тюремний замок поступово був реорганізований у Харківську губернську в'язницю (Путівник, 2008: 108). На зміну Київському тюремному замку в 1863 р. була збудована Лук'янівська в'язниця (Біліченко, 2022: 1340).

Варто також відзначити, що всі вищезазначені в'язниці будувалися за одним стандартом і були

досить схожі між собою за тюремним устрійом та контингентом який в них перебував. Дуже влучну загальну характеристику так званим «пересилкам» (або як називали такі в'язниці арештантні – «каламажня») дав у своїй книзі І. Свирський «Погибшие люди»: «...Варто вивчити хоча б одну таку в'язницю для того щоб сказати, що знайомі з усім тюремним світом, тому що тут ви знайдете арештантів усіх категорій, починаючи від звичайного і закінчуючи орлом-каторжником... Для всіх, без винятку, арештантів відводиться одна велика камера. Негативні елементи – це забрудненість і скупченість в житлових приміщеннях. Людей багато, повітря мало, а звідси сперта і задушлива атмосфера, яка свіжу людину мало не з ніг валить. Увійшовши в одну з пересилальних камер, при першому погляді на цей натовп арештантів, які, чекаючи переклички (перед відправкою), хто лежачи, хто сидючи, напівпошепки розмовляють між собою, ви можете подумати, що потрапили в нічліжний притулок; і тільки залізні ґрати біля вікон, сірі халати, такі ж без козирків круглі шапки та брязкіт кандальних ланцюгів скоро нагадують вам, де ви і хто перед вами. Все-таки «каламажня» носить на собі відбиток чогось вільного, поза тюремного. Тут можна зустріти людей з найрізноманітнішим минулим, найрізноманітніших класів, звань та громадських положень...» (Свирський, 1898: 5-8).

З другої половини XIX ст. Одеські, Харківські та Київські тюремні установи стали основними пунктами по тимчасовому утриманню каторжних та пересильних арештантів. Саме з них каторжників відправляли відбувати своє покарання в Сибір, на о. Сахалін або ж до інших каторжних тюрем.

Однак, планомірний та масовий характер відправки каторжан на о. Сахалін з Одеського тюремного замку відбувся лише після відкриття Суецького каналу. У червні 1879 р. на пароплаві Добровільного флоту «Нижній Новгород» була відправлена на о. Сахалін пробна партія в 600 каторжан. Плавання пройшло успішно і тривало лише 54 дні. З цього часу кількість каторжників і пересильних арештантів і кількість вибулих майже зрівнялася. Так у «Відомості про кількість пересильних арештантів, що були в Одеському тюремному замку, протягом 1887 року» зазначалося: прибуло – 1754 чоловіків та 206 жінок, а вибуло 1765 чоловіків та 221 жінок (Латышев, 2002: 196).

Шлях каторжників після перебування в одеській тюрмі завершувався в одеському порту, який вважався найбільшим на Чорному морі. Прибувши партія арештантів, після виходу з вагонів, одразу передавалася конвоючим офіцерам спеціальної

комісії. В комісію входили: офіцер, судовий лікар, міський поліцейський лікар, чиновник з особливих доручень, декілька чинів поліції. При останньому огляді уточнювались особистості каторжників та їх стан здоров'я. Після чого каторжники остаточно переходили під відомство військово-морського конвою (Ливенцев, 2013: 29-30).

Інтенсивність перевезень каторжників на о. Сахалін з кожним роком зростала. Старий тюремний замок в Одесі був переповнений, тому виникла потреба у будівництві нової в'язниці. Під неї міська дума відвела 15 десятин землі поряд із другим християнським цвинтарем. Тут у 1888 р. за проектом архітектора Л. Влодека, інженером А. Швенднером почалося будівництво нового тюремного замку. Величезна центральна будівля була споруджена у формі хреста. Начальником новозбудованої тюрми став Сидор Конвенський, уродженець Балти. Перші арештантні з'явилися тут вже наприкінці 1894 р. Головна одеська в'язниця отримала назву «Градоначальницький централ». Перші арештантні з'явилися тут вже наприкінці 1894 р. (Латышев, 2002: 197).

У Тюремному замку та Градоначальницькому централі свого часу сиділо багато знаменитих особистостей, імена деяких на слуху і сьогодні. Були тут і учасник повстання на броненосці «Потьомкін» Панас Матюшенко, староста політв'язнів Карл Биков (Адамович), болгарський анархіст Тодоров, авторитетний у своєму середовищі розбійник Павло Бузін («Павка-грузин»), відомий революційний діяч Лев Троцький, «великий бандит» м. Одеси Григорій Котовський та легенда одеського кримінального світу Мішка Япончик (Вечное вдохновение, 2018: 62-63). Деякі з них залишили свої спогади про перебування у тюрмі. Ось як згадував у своїх мемуарах про своє ув'язнення у Градоначальницькому централі Лев Троцький: «...Незабаром мене перевезли на пароплаві до Одеси і там помістили у в'язницю, збудовану за кілька років перед тим, за останнім словом техніки. Після Миколаєва та Херсона, одеська одиначка здалася мені ідеальною установою. Перестукування, записочки, "телефон", прямий крик через вікна, словом, служба зв'язку діяла майже безперервно. Я вистукував сусідам свої херсонські вірші, вони постачали мене у відповідь новинами. Від Швіговського я встиг через вікно дізнатися про отриманий жандармами пакет з моїми паперами і тому легко розстроїв план підполковника Дремлюги, який намагався влаштувати мені пастку. Потрібно сказати, що в той період ми ще не почали відмовлятися від надання свідчень, як через кілька років.

В'язниця була переповнена після всеросійського весняного провалу...Перші місяці перебування в одеській в'язниці я не отримував книг ззовні і змушений був задовольнятися тюремною бібліотекою. Так як у в'язниці при видачі нового зошита відбирали списаний, то я завів собі зошит у тисячу нумерованих сторінок і дрібним бісером записував у неї витримки з численних книг, чергуючи їх зі своїми власними міркуваннями про франкмасонство і матеріалізм. Робота ця зайняла загалом близько року. Я обробляв окремі розділи, переписував їх у зошити та посилав на перегляд до друзів в інших камерах. Для цього ми мали дуже складну систему, яка називалася телефоном. Адресат, якщо його камера була неподалік моєї, нав'язував на мотузку важкий предмет і приводив цей снаряд у обертальний рух, висунувши руку якнайдалі за ґрати вікна. Умовившись заздалегідь по стуку, я якнайдалі висовував щітку за вікно і, коли грузило обмотувалося навколо неї, втягував щітку до себе і прив'язував до кінця мотузки свій рукопис. Якщо адресат був далеко, то передача проводилася через ряд посередніх етапів, що, звичайно, дуже ускладнювало справу ...» (Троцький, 1991: 124-126).

Градоначальницький централ був основним пунктом каторжної пересилки на о. Сахалін до 1906 р., коли після завершення війни з Японією, Російська імперія за Портсмутським мирним договором втратила свої права на південну частину о. Сахалін. Виходячи з цього, 10 квітня 1906 р. був оприлюднений документ, затверджений Миколою II про те, що «арештанти каторжного розряду на Сахалін не посилаються, а відбувають своє покарання у центральних каторжних тюрмах...» (Закон об упраздненні сахалинської каторги, 1906: 340).

На відміну від Одеського тюремного замку та Градоначальницького централу (які утримували каторжників для відправки їх на о. Сахалін), з Харківського тюремного замку ув'язнених етапували для відбуття свого покарання до Сибіру. Особливо ця практика укріпилася у 40-50-х рр. XIX ст. Однак, у 80-х рр. XIX ст. Харківський тюремний замок був реорганізований у Харківську губернську в'язницю.

Після реорганізації Тюремного замку в губернську в'язницю, головним пунктом тимчасового утримання каторжних арештантів у Харківській губернії стала Харківська пересильна в'язниця, яка розпочала свою діяльність 18 квітня 1879 р. і була місцевою пересильною в'язницею та підпорядковувалася місцевому відділенню Харківського тюремного управління. Основними функціями її були прийом і короткочасне утримання

прибулих ув'язнених, а потім етапування їх далі в кінцевий пункт призначення: виправну колонію, каторжну тюрму чи іншу в'язницю. Також, пересильна в'язниця служила місцем ув'язнення для підслідних та засуджених у політичних справах (Путівник, 2008: 108). Вже станом на 1 січня 1885 р. в Харківській пересильній тюрмі перебували 233 в'язні, з яких 0,56% засуджених до каторжних робіт (ОГТУ, 1887: 234-235). Начальником Харківської пересильної тюрми було призначено Логвинова Йосифа Константиновича (Адрес-календарь, 1887: 2).

Указом 12 (25) червня 1900 року була скасована кримінальна висилка до Сибіру, однак була збережена політична висилка. За розпорядження влади, Харківська пересильна в'язниця як така скасовувалася, а замість неї планувалось влаштувати на зразок німецьких в'язниць, робочий будинок з одиночним розміщенням на ніч усіх арештантів. Такого типу харківський робочий будинок мав стати першим у Російській імперії і заснування його було необхідним через скасування висилки. Приміщення будинку за планом було розраховано на 700 людей (Перестройка харьковской тюрьмы, 1900: 4). Керівництво пересильної в'язниці навіть подавали оголошення у газету «Киевлянин» в якому запрошували осіб, які бажають взяти на себе виконання робіт по перебудові тюрми. В газеті було зазначено, що бажаючи, мають: «... подати про те письмову заяву (м. Харків, до Губернської Тюремної Інспекції) до 12 години дня, 24 травня. Передбачаються для будівництва такі будівлі: 1) Контора, майстерні. 2) Адміністративний корпус. 3) Служби за нього. 4) Лікарня. 5) Служби (кухні, лазні, пральня. 6) Головний корпус (надбудова). 7) Огорожа. 8) Друкарня (прибудова). Крім того, капітально ремонтуються: а) колишній адміністративний флігель – підмайстерня. б) 3 нижні поверхи головного корпусу. 7) будинок для друкарні ...» (Реклама, 1901: 6).

З 1901 року Харківська пересильна в'язниця остаточно передала підпорядкування Харківській губернській тюремній інспекції (Путівник, 2008: 108). А у 1903 р. за наказом Державної Ради Російської імперії Харківська пересильна тюрма була ліквідована (Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, 1905: 153). Однак, формально все ж таки вона продовжила своє існування як робочий будинок з одиночним розміщенням усіх арештантів. Функціонував такий будинок і в роки Першої світової війни. Так, станом на 1915 р. завідувачем тюрми був Квицинський Олександр Михайлович, помічником завідувача

тюрми був Ільїнський Владислав Андрійович (Адрес-календарь, 1915: 4).

Заслоговує уваги і Київська Лук'янівська в'язниця. У другій половині XIX ст. Київський тюремний замок вже не міг вміщувати велику кількість засуджених, тому в 1863 р. була збудована за новими стандартами Лук'янівська в'язниця. Із плином часу вона не лише опинилася у престижному середмісті, а й стала значною мірою сакральним символом страждань політичних противників режимів, що змінювали один одного, а також, нерідко, і безневинних жертв останніх. Комплекс тюрми складався з кількох корпусів, найстаріший із яких, триповерховий, було збудовано в 1859–1862 рр. за проектом губернського архітектора М. Іконникова. На території в'язниці існувала (з 1863 р.) тюремна церква (Святого Йова). Інші корпуси добудували впродовж останньої третини XIX ст. На 1900 р. тюрма складалася з 10 кам'яних споруд різного призначення. Тут також існувала система підземних комунікацій – переходів між різними об'єктами в'язниці (у тому числі слідчим корпусом, старою й новою частинами в'язниці) (Реєнт, 2016: 270-275).

Фактично вже з першого року свого функціонування Лук'янівська тюрма стала місцем тимчасового утримання каторжних арештантів. В пересильних камерах Лук'янівської в'язниці утримувалися люди різноманітніших класів: від дворян до звичайних робітників. Існував в Лук'янівській в'язниці і окремий корпус для ув'язнених жінок. Ось, що згадувала про своє перебування у тюрмі засуджена до каторги О. Таратута, яка була ув'язнена разом зі своїми товаришами по партії, але утримувалася в окремому корпусі: «...Ось уже два тижні від дня вироку. Мене вдосвіта випускають у двір в'язниці. З двору жіночого корпусу видно вікна третього поверху чоловічої в'язниці. За умовою з Борисом і Осипом на решітці їх вікна має висіти рушник – німа ознака того, що мешканці камери ще живі. На мій поклик вони визирнуть, привітаємось. Іноді обмінюєшся мало значущими для адміністрації, але важливими нам, думками. Повертаюся до камери на кілька годин заспокоєна...» (Таратута, 1927: 30-31).

Нерідко серед арештантів траплялися спроби втечі. Один такий трапився 18 вересня 1907 р. на пересильно-каторжному коридорі в'язниці, в камерах якого утримувалося 193 арештанти, здебільшого вже засуджених до каторжних робіт. В той день чергував наглядач Тарас Ганжалов. У тому ж коридорі стояв вартовий, рядовий Сергій Переверзєв. Вхідні двері в коридор були замкнені

так само, як і арештантські камери. Ключі від усіх дверей були у наглядача Ганжалова. З кухні був дан дзвінок, який повідомляв, що настав час випускати арештантів за вечерею. Тарас Ганжалов підійшов до камери № 9 і випустив з неї 12 людей. Замкнувши камеру № 2, він підійшов до камери № 3 з метою випустити і з неї арештантів за вечерею, але тільки він вклав ключ у дверний замок, як один із арештантів ззаду обхопив його за шию і повалив на землю. Потім арештанти навалилися на нього, відібрали револьвер і ключі і стали в'язати. Проте, крик Тараса Ганжалова був почутий, оскільки незабаром біля вхідних дверей коридору пролунав дзвінок, тоді арештанти кинувши його, зараз же заміталися коридором. Після цього, в коридор увійшли помічники начальника в'язниці та солдати. Згодом, з усіх арештантів, що утримувалися в камерах каторжного коридору, Тарас Ганжалов вказав на Павла Герасименка, Максима Крикотнюка, Григорія Медведького, Степана Логвиненка, Микиту Дворкового, Кліма Кравченка, Якова Коломієча. За свідченням рядового С. Переверзєва, що стояв на чергуванні в коридорі Київської в'язниці, на нього несподівано накинuloся 5–10 людей з арештантів, звалили його на землю, відібрали гвинтівку і патрони і почали зв'язувати йому руки мотузком, одночасно душили його за горло з такою силою, що в нього пішла кров горлом. Однак, нікого з арештантів, що напали на нього, Сергій Переверзєв, впізнати не міг.

Всі 11 перерахованих арештантів було притягнуто до відповідальності, але до розгляду справи Дехтярьов був повішений за вироком військового суду за інший злочин. Суд радився про цю справу більше трьох годин і виніс резолюцію, згідно якої Герасименко, Медведський, Марченко та Коломієць цілком були виправдані, а решта 6 підсудних визнані винними лише в замаху на втечу та насильстві над вартою, без наміру вчинити вбивство. Крикотнюка засуджено до каторжних робіт на 8 років і 4 місяці, а Логвиненка, Дворкового, Коновальчука, Кравченка та Нужденка, засуджених вже до безстрокових каторжних робіт, засуджено до таких же, але з продовженням ним терміну перебування – Дворкову на 2 місяці і 20 днів, а решті чотирьом на 4 місяці кожному (Покушение на побег из тюрьмы, 1907: 4).

Сиділи в Лук'янівській в'язниці і засуджені спочатку до каторги, а потім через розгляд справи до смертної кари. Були випадки, що саме з Лук'янівської в'язниці їх вели на страту. Про один такий випадок передає газета Утро від 13.09.1911 р.: Подробиці страти Богрова. Страта

була призначена над урвищем Лисої Гори. Лиса Гора була ретельно оглянута та оточена сотнею козаків і ротою солдатів. До першої години ночі нба Лисій Горі зібралися представники прокуратури, секретар суду, равин, лікар, фельдшер та чини поліції. Ті, хто зібрався, вирушили потім до косого капоніра, де вже перебували багато союзників, які отримали дозвіл бути присутніми при страті, запрошені особливими пакетами співробітник «Нового Часу» Савенка, академіст Голубев, голови Пісний і Розмітальський і лідери партії. Після прибуття перелічених осіб до місця страти, виводять Богрова без капелюха і все у тому ж фраку. Секретар суду читає вирок. Богров проси дозвіл поговорити з рабином наодинці. Прохання доповідаю прокурору, який дозволяє побачення лише у його присутності. Богров відмовляється. Богров спокійно запитує лікаря, як тримати голову, щоб смерть настала швидше. Коли кат, надівши петлю, підняв засудженого на лаву, Богров жартівливо сказав: «Може, піднімете на багнетах?». Петля одягнена о 2 год. 45 хв.; труп знято о 3 год. 2 хв. Похований він за двадцять кроків від шибениці...» (Отголоски киевской трагедии, 1911: 3).

Утримувалися каторжні арештанти в Лук'янівській в'язниці до революційних подій 1917 р., коли багато ув'язнених (особливо ті які сиділи за політичними мотивами) отримали догоочікувану свободу.

Висновки. Таким чином, на початку XIX ст. на території України за наказом імперського уряду почали масово виникати Тюремні замки для утримання кримінальних та політичних ув'язнених. З першої половини XIX ст. з Тюремних замків арештантів каторжного розряду етапом відправляли відбувати своє покарання у різні куточки Російської імперії. З другої половини XIX ст. Одеські, Харківські та Київські тюремні установи стали основними пунктами по тимчасовому утриманню каторжних та пересильних арештантів. Однак, у другій половині XIX ст. деякі старі тюремні замки вже не могли вміщувати велику кількість засуджених осіб, тому на зміну старим тюрмам були збудовані за новими стандартами нові тюрми. Так, Одеський тюремний замок припинив своє існування, а замість нього у 1894 р. був збудований «Градоначальницький централ». У Харкові в 1880-рр. була заснована Харківська пересильна тюрма, а Харківський тюремний замок поступово був реорганізований у Харківську губернську в'язницю. На зміну Київському тюремному замку в 1863 р. була збудована Лук'янівська в'язниця. Варто також відзначити, що всі вищезазначені в'язниці будувалися за одним стандартом і були досить схожі між собою за тюремним устрійом та контингентом який в них перебував. В зазначених в'язницях можна було зустріти різні верстви населення: від дворян до звичайних робітників. Також серед ув'язнених траплялись спроби бунтів та втеч із тюрми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адрес-календарь. Харьковский календарь на 1887 год. 15-й год. Харьков : Харьковский Губернский Статистический комитет., 1887. 133 с.
2. Адрес-календарь. Харьковский календарь на 1915 год. 43-й год. Харьков : Харьковский Губернский Статистический комитет, 1915. 540 с.
3. Біліченко Л. Історія Миколаївської каторжної тюрми (1907–1920 рр.). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3. С. 50–59.
4. Біліченко Л. Каторжні тюрми України у контексті реформування пенітенціарної системи Російської імперії (друга половина XIX–початок XX ст.). *Емінак*. 2021. 2 (34). С. 95–104.
5. Біліченко Л. Одеський Тюремний замок та Одеський Градоначальницький централ як основні пункти каторжної пересилки в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Житомир, 2022. Вип. 40, 2022. С. 53–55.
6. Біліченко Л. Харківська пересильна в'язниця як пункт для тимчасового утримання каторжних та пересильних арештантів (друга половина XIX – початок XX ст.). *Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference Kharkiv*. Харків, 2022. С. 1339–1346.
7. Вечное вдохновение: история знаменитых зданий Одессы: библиогр. пособие / сост. Н. И. Степанова. Одеса : Одес. обл. б-ка для юношества им. В. В. Маяковского, 2018. 80 с.
8. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета.—Об издании штата Управления и тюремной стражи исправительных арестантских отделений, изменение некоторых постановлений, касающихся этих мест заключения, и учреждении пяти новых отделений. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание Третье* (Том XXIII). Санкт-Петербург : Отделение I. 1905 г. С. 153.
9. Закон об упразднении сахалинской каторги (10 апреля 1906 г.). *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е*. Санкт-Петербург : Государственная типография, 1885–1916. С. 340.
10. Латышев В. Через Сахалинчик на Сахалин. *Вестник Сахалинского музея*. 2002. № 9. С. 195–198.
11. Ливенцев Д. Одесский порт Российской империи как главный пункт каторжной пересылки. *Журнал Берегиня*. 777. Сова. 2013. № 2(16). С. 27–32.

12. Міронова І. Реалізація реформи скасування тілесних покарань у каторжних тюрмах Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Том 32 (71) № 4. С. 69–76.
13. Отголоски киевской трагедии. Телеграммы от собственных корреспондентов. *Утро*. 1911. № 1445 (13 сентября). С. 3.
14. Отчет по Главному тюремному управлению за 1885 год. Ч. 2. Санкт-Петербург : Издание Главного Тюремного Управления, 1887. 165 с.
15. Перестройка харьковской тюрьмы. Внутренние известия. *Киевлянин*. 1900. № 229 (19 августа). С. 4.
16. Покушение на побег из тюрьмы. *Киевлянин*. 1907. № 312 (11 сентября). С. 4.
17. Путівник Державного архіву Харківської області (рукопис) / авт.-упоряд.: Л. Момот, О. Гнезділо, В. Резнікова, Т. Іванська, А. Кондрат'єв, Л. Пантелеєва, Л. Євтушенко, Л. Юдіна, Т. Чернявська, Н. Харченко, О. Голуб, Н. Деменкова, Л. Даниленко, Ю. Гунько, Н. Скрипнікова, М. Старовойт. Харків : Державний комітет архівів України ; Державний архів Харківської області, 2008. 1022 с.
18. Реєнт О. Лук'янівська в'язниця (Лук'янівський тюремний замок, Київський СІЗО № 13): історико-правова довідка. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* : зб. наук. пр. (Вип. 25), 2016. С. 270–275.
19. Реклама. *Киевлянин*. 1901. № 137 (19 мая). С. 6.
20. Свирский И. Погибшие люди. Том II. Санкт Петербург : Издание Морозова, 1898. 223 с.
21. Таратута О. Киевская Лук'яновская тюрьма. Каторга и ссылка: истории революционного движения в России. Киев : Издание Киевского Всероссийского отделения быв. политкаторжан и ссыльнопереселенцев, 1927. С. 30–31.
22. Токаленко П. Реакційна політика царизму на півдні України у роки Першої російської революції 1905–1910 років: статистичний вимір. *Емінак*. 2015. № 4. С. 32–37.
23. Троцкий Л. Моя жизнь. Опыт автобиографии. Москва : «Панорама», 1991. 624 с.

REFERENCES

1. Adres-kalendar. Harkovskiy kalendar na 1887 god. [Address-calendar. Kharkov calendar for 1887.] 15-y god. Harkov : Harkovskiy Gubernskiy Statisticheskii komitet. 1887. 133 p. [in Russian].
2. Adres-kalendar. Harkovskiy kalendar na 1915 god. [Address-calendar. Kharkov calendar for 1915.] 43-y god. Harkov : Harkovskiy Gubernskiy Statisticheskii komitet, 1915. 540 p. [in Russian].
3. Bilichenko L. Istoriiia Mykolaivskoi katorzhnoi tiurny (1907-1920 rr.) [History of the Nikolaev convict prison (1907-1920)]. *Starozhytnosti Lukomoria*, 2021, Nr 3, pp. 50–59. [in Ukrainian].
4. Bilichenko L. Katorzhni tiurny Ukrainy u konteksti reformuvannia penitentsiarnoi systemy Rosiiskoi imperii (druha polovyna XIX–pochatok XX st.) [Forced prisons in Ukraine in the context of reforming the penitentiary system of the Russian Empire (second half of the XIX-beginning of the XX century)]. *Eminak*, 2021, 2 (34), pp. 95–104. [in Ukrainian].
5. Bilichenko L. Odeskyi Tiuremnyi zamok ta Odeskyi Hradonachalnytskyi tsentral yak osnovni punkty katorzhnoi peresylyky v Rosiiskii imperii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Odessa Prison Castle and Odessa Mayor's Office as the main points of hard labor in the Russian Empire (second half of the XIX-early XX century)]. *Aktualni doslidzhennia pravovoi ta istorychnoi nauky* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Zhytomyr, 2022. Vyp. 40, 2022. pp. 53–55. [in Ukrainian].
6. Bilichenko L. Kharkivska peresylna v'iaznytsia yak punkt dlia tymchasovoho utrymanna katorzhnykh ta peresylnykh areshtantiv (druha polovyna XIX-pochatok XX st.) [Kharkiv Transit Prison as a temporary detention facility for convicts and deportees (second half of the 19th and early 20th centuries)]. *Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference Kharkiv*. Kharkiv, 2022. pp. 1339–1346. [in Ukrainian].
7. Vechnoe vdohnovienie: istoriya znamenitnykh zdaniy Odessyi: bibliogr. posobie [Eternal inspiration: the history of the famous buildings of Odessa: bibliogr. allowance] / sost. N. I. Stepanova. Odesa : Odes. obl. b-ka dlya yunoshstva im. V. V. Mayakovskogo, 2018. 80 p. [in Russian].
8. Vyisochayshe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta.– Ob izdaniy shtata Upravleniya i tyuremnoy strazhi ispravitelnykh arestantskikh otdeleniy, izmenenie nekotorykh postanovleniy, kasayuschihsya etih mest zaklyucheniya, i uchzhrezhdeniy pyati novykh otdeleniy [The Highest Approved Opinion of the Council of State. On the establishment of the staff of the Administration and the Prison Guard of Correctional Convict Sections, the amendment of certain regulations relating to these places of detention, and the establishment of five new sections.]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie Trete (Tom HHIII)*. Sankt-Peteburg: Otdlenie I. 1905 g. p. 153. [in Russian].
9. Zakon ob uprazhnenii sahalinskoy katorgi (10 aprelya 1906 g.) [Law on the abolition of the Sakhalin penal servitude (April 10, 1906)]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 3-e*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennaya tipografiya, 1885–1916. p. 340. [in Russian].
10. Lатышев В. Через Сахалинчик на Сахалин [Through Sakhalinchik to Sakhalin]. *Vestnik Sahalinskogo muzeya*. 2002. Nr 9, pp. 195–198. [in Russian].
11. Liventsev D. Odesskiy port Rossiyskoy imperii kak glavnyy punkt katorzhnoy peresyilki [Odessa port of the Russian Empire as the main point of hard labor]. *Zhurnal Bereginya*. 777. *Sova*. 2013, Nr 2(16). pp. 27–32. [in Russian].
12. Mironova I. Realizatsiia reformy skasuvannia tilesnykh pokaran u katorzhnykh tiurnakh Kharkivskoi hubernii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Implementation of the reform of the abolition of corporal punishment in penal prisons of Kharkiv province (second half of the XIX – early XX centuries.)]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*, 2021, Tom 32 (71), Nr 4, pp. 69–76. [in Ukrainian].
13. Otgoloski kievskey tragedii. Telegrammy ot sobstvennykh korrespondentov [Echoes of the Kyiv tragedy. Telegrams from own correspondents]. *Utro*. 1911. Nr 1445 (13 sentyabrya). p. 3. [in Russian].

14. Otchet po Glavnomu tyuremnomu upravleniyu za 1885 god. [Report on the Main Prison Department for 1885.] Ch. 2. Sankt-Peterburg: Izdanie Glavnogo Tyuremnogo Upravleniya, 1887. 165 p.
15. Perestroyka harkovskoy tyurmy. Vnutrenniya izvestiya [Restructuring of the Kharkov prison. internal news]. Kievlyanin. 1900. Nr 229 (19 avgusta). p. 4. [in Russian].
16. Pokushenie na pobeg iz tyurmy [Attempted jailbreak]. Kievlyanin. 1907. Nr 312 (11 sentyabrya). p. 4. [in Russian].
17. Putivnyk Derzhavnoho arkhivu Kharkivskoi oblasti (rukopys) [Guide to the State Archives of Kharkiv region (manuscript)] / Avt.-uporiad.: L. Momot, O. Hnezdilo, V. Reznikova, T. Ivanska, A. Kondratiev, L. Panteleieva, L. Yevtushenko, L. Yudina, T. Cherniavska, N. Kharchenko, O. Holub, N. Demenkova, L. Danylenko, Yu. Hunko, N. Skrypnikova, M. Starovoit. Kharkiv : Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy; Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, 2008. 1022 p. [in Ukrainian].
18. Reient O. Lukianivska viaznytsia (Lukianivskiy tiuremnyi zamok, Kyivskiy SIZO № 13): istoriko-pravova dovidka. [Lukyanov Prison (Lukyanov Prison Castle, Kyiv SIZO № 13): historical and legal background.] Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zb. nauk. pr. (Vyp. 25), 2016. pp. 270–275. [in Ukrainian].
19. Reklama [Advertising]. Kievlyanin. 1901. Nr 137 (19 maya). p. 6. [in Russian].
20. Svirskiy I. Pogibshie lyudi [Dead people]. Tom II. Sankt Peterburg: Izdanie Morozova, 1898. 223 p. [in Russian].
21. Taratuta O. Kievskaya Luk'yanovskaya tyurma [Kyiv Luk'yanov Prison]. Katorga i ssylkka: istorii revolyutsionnogo dvizheniya v Rosiii. Kiev : Izdanie Kievskogo Vserossiyskogo otdeleniya byiv.politkatorzhan i ssylnopereeselentsev, 1927, pp. 30–31. [in Russian].
22. Tokalenko P. Reaktsiina polityka tsaryzmu na pivdni Ukrainy u roky Pershoi rosiiskoi revoliutsii 1905–1910 rokov: statystychnyi vymir [Reactionary policy of tsarism in the south of Ukraine during the First Russian Revolution of 1905–1910: a statistical dimension] Eminak, 2015, Nr 4, pp. 32–37. [in Ukrainian].
23. Trotskiy L. Moya zhizn. Opyit avtobiografii [My life. Autobiography experience]. Moskva: «Panorama», 1991. 624 p. [in Russian].